

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 72

ברכת האילנות

היוצא בימי ניסן ורואה אילנות מלבליים ומוציאים פרחים, אומר "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם", ברכה זו נתקנה כדי להודות לה' יתברך שהפריח והצמיח את האילנות אחר תקופת החורף שבו האילנות היו יבשים.¹

ברכת האילנות היא אחת מ'ברכות הראיה' (ברכות שתיקנו על ראיית פלאי הבריאה כגון ימים ונהרות ברכים ורעמים, הרים גבוהים ומשונים).² בברכת האילנות יש מיוחדות מסוימת שלא מצינו בשאר ברכות הראיה, שבשאר ברכות הראיה מברכים רק כשיזדמן לידו הברכה, ולא מצינו שיש עניין לטרוח ולחפש את הראיה המיוחדת כדי לברך את אותה הברכה, לעומת זאת בברכת האילנות נהגו ישראל במרוצת הדורות להתאמץ וללכת בכוונה תחילה לחפש אילנות כדי לברך עליהם, כיון שברכה זו יש בה תיקונים גדולים מאוד, וכמבואר בזוהר הקדוש³ שנשמות מהעולם העליון משוטטות בגינות ופרדסים בתקופה זו, ועל ידי הברכות שמברכים על האילנות הם זוכים לעילוי נשמותיהם, ובעבור זה הם מליצים יושר על החיים הנמצאים בעולם הזה.

והיא הודיה לה' יתברך וגם הם שייכות בשבח זה.¹⁹

האם אפשר לברך ברכת האילנות בלילה, ומה הדין כשרואה את האילנות מרחוק דרך משקפת?

הרואה את הבלוב האילנות בצורה ברורה יכול לברך. ולכן אפשר לכתחילה לברך ברכת האילנות גם בלילה אם רואה אותם היטב²⁰, וכן הרואה את הבלוב האילנות דרך משקפת ממרחק רב, וכן הנוסע בדרך ורואה את הבלוב האילנות היטב יכול לברך, שהרי רואה את הבלוב בצורה ברורה.²¹

האם מותר לברך ברכת האילנות בשבת?

לפי חכמי הפשט מותר לברך ברכת האילנות בשבת ואין לחוש שמא ישכח ויתלוש מפרחי האילנות בשבת²². ובפרט אם ביום השבת ניתן לקיים את המצווה ברוב עם²³, אך לדעת הפוסקים המקובלים אין לברך ברכת האילנות בשבת²⁴. למעשה, לכתחילה מהיות טוב יש לברך בימות החול כדי לצאת ידי חובת כל הדעות, אך אם יש ציבור מסוים שבמשך השבוע אינם מגיעים לבית הכנסת, ורק בשבת באים להתפלל, ודאי שאין להחמץ הזדמנות זו ואף הרב יברך עמהם בשבת²⁵, כמו כן, אם בשבת הוא יום האחרון של חודש ניסן יש לברך אף לדעת רבותינו המקובלים.

ראה את האילנות ולא בירך, האם יכול לברך בראיה שניה או שאיבד את הברכה ואינו רשאי לברך שוב?

נחלקו הפוסקים בדין אדם שראה את הפרחים מלבליים בתחילת ראש חודש ניסן ולא בירך, האם יכול לברך כשרואה את האילנות בפעם

האם מותר לברך ברכת האילנות על אילנות מורכבים או עצי ערלה?

עץ מורכב: יש אוסרים לברך ברכת האילנות על עץ מורכב משום שהוא ניטע נגד רצון הבורא¹⁰. אך יש מתירים כיון שהפירות מותרים באכילה¹¹. למעשה, לכתחילה אין לברך על אילנות מורכבים, ובדיעבד מי שבירך על אילן מורכב לא יחזור ויברך, שספק ברכות להקל¹².

אך כל זה דווקא בהרכבה הראשונה שנעשתה נגד רצון הבורא, אך אם לקחו גרעין מאילן מורכב ונטעו במקום אחר, או שלקחו ענף מנטיעה ראשונה ושתלו באדמה ויצא ממנו אילן חדש, יכולים לברך עליו ברכת האילנות לכתחילה¹³, כיון שרק ההרכבה הראשונה נעשתה נגד רצון הבורא, אך לגבי הנטיעה השנייה מבואר בפוסקים שמותר לעשות כן לכתחילה¹⁴, ואם כן לא נעשתה נגד רצון הבורא¹⁵.

ערלה: יש אוסרים לברך ברכת האילנות על עצי ערלה כיון שפירותיהן אסורים באכילה¹⁶, אך הכרעת האחרונים להתיר לכתחילה לברך על עצי ערלה, וטעמם, שאמנם פירות העורלה אסורים כעת באכילה, אולם לאחר שיחלפו שנות הערלה יהיה מותר לאכול מעץ זה, הרי שגם אילן זה עומד להנאת בני האדם בעתיד¹⁷.

האם גם הנשים צריכות לברך ברכת האילנות?

גם נשים רשאיות לברך ברכת האילנות, אף על פי שזמנה בחודש ניסן, אינה נחשבת כמצווה ש'הזמן גרמא', משום שמעיקר הדין ברכת האילנות אינה שייכת דווקא לחודש ניסן, אלא שקבעו ברכה זו בחודש ניסן מפני שהוא זמן לבלוב האילנות, ואם כן לא הזמן גורם אלא לבלוב האילנות גורם¹⁸. טעם נוסף, כיון שברכה זו היא מ'ברכות השבח'

האם אפשר לברך ברכת האילנות על אילנות סרק שאינם מוציאים פירות?

ברכת האילנות צריכה להיות דווקא על אילנות המוציאים פירות, ולא על אילנות סרק שאינם מוציאים פירות. והטעם בזה, כיון שעיקר ברכת האילנות היא על ההתחדשות הבאה לידי ביטוי בהבאת פירות חדשים אחר שהעצים היו בתרדמת חורף ללא פרחים ופירות, בשונה מאילנות סרק שלא ניכר בהם התחדשות ביצירת פירות, ולכן אין מברכים עליהם⁵.

מכל מקום, אם טעה וברך על אילן סרק, לא יחזור ויברך⁶. כיון שיש דעות בפוסקים שאפשר לברך גם על אילן סרק, שגם בו יש התחדשות בעלים ופרחים⁷. בצירוף דעות הסוברים שברכה זו נתקנה על התקופה בה האילנות מוציאים פרחים, ואין צורך לראות אותם בפועל בשביל לברך. מכל מקום, מי שבירך על אילן סרק ראוי שישמע את הברכה מאדם אחר ויכוון לצאת ידי חובה.

אילנות הגדלים בעציצים, וכן אילנות הגדלים על מים, האם מברכים עליהם ברכת האילנות?

אילנות הגדלים בעציצים, חממות או מצעים מנותקים וכדומה, אם גדלים ומלבליים ומוציאים פירות כשאר אילנות, מברכים עליהם ברכת האילנות, שהרי דינם כשאר פירות העץ לעניין 'ברכת העץ' ו'שהחינו', והנאתן שווה לאילנות השתולים בערקע⁸.

אבל אילנות הגדלים בגידולי מים, אף על פי שמוציאים פירות, אין לברך עליהם ברכת האילנות, שאף לעניין ברכת הנהנין ברכתן 'שהכל'⁹.

1 שו"ע סימן רכו, על פי הגמרא בברכות מג ע"א.

2 הרא"ה בספר פקודת הלויים ברכות מג ע"ב.

3 כמבואר בשו"ע סימן רכו-רכח.

4 פרשת בלק דף קצו ע"ב.

5 שו"ע סימן רכו ס"א, מש"ב סק"ב.

6 שבת הלוי ח"ו סוף סימן נג, חו"ע עמוד יג.

7 היע"ץ במדבר וקציעה סימן רכז דף צח ע"ב.

8 שבת הלוי ח"א סימן רה בהערות לסימן רד, צ"ץ אליעזר ח"ט סימן יב, אורחות רבנו ח"ג עמוד רכג בשם החזו"א, חו"ע ברכות עמוד קיב, יחזוה דעת ח"ו סימן יב.

9 הלכה ברורה ח"א עמוד תמ, הליכות מועד עמוד לה.

10 שו"ת רב פעלים ח"ב א"ח סימן לו. שו"ת מנחת יצחק, ח"ג, ס' כ"ה, אות ג.

11 עפ"י שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א ס' ס"ג.

12 יבי"א ח"ה תא"ח ס' כ, ועיין עוד בה"ל סימן רכז ד"ה פרי חדש לעניין ברכת שהחינו, ועייננו אחד.

13 הגר"ש" איועברך הליכות שלמה פכ"ג אות יח על פי החזו"א כלאים ס"ג סק"ז, אול"צ ח"ב עמוד קמא ובח"ג עמוד סח.

14 שו"ע יור"ד סימן רצה ס"א.

15 ורוב הפירות המורכבים המגיעים לשוק הרי הם מעצי פרי שנשתלו מגרעיני הפרי המורכב, ולכן אפשר לכתחילה לברך

עליהם שהחינו ועל האילנות ברכת האילנות, וכן מנחת העולם.

16 כף החיים סימן רכ"ו, ס"ק יא, והרע"א בגליון השו"ע סימן רכו כתב להסתפק בזה.

17 שו"ת רב פעלים (ח"ג, א"ח ס' ט'), חו"ע פסח עמוד יט, אול"צ ח"ג עמוד סח, הגר"ש" איועברך הליכות שלמה,

תפילה, כ"ג, הערה 021.

18 שו"ת הר צבי א"ח ח"א סימן קיח, חו"ע פסח עמוד י, אול"צ ח"ג עמוד סו.

19 מאורי אור חלק באר שבע דף ק"ז ע"א. כמו ברכת הנהנין 'לשכוי בינה' שגם נשים מברכות בשונה מ'ברכת המצות' התלויות בזמן מסוים.

20 ולפי זה אפשר לכתחילה לברך אף בליל ר"ח ניסן, כל שיש תאורה טובה ורואה את הפרחים.

21 שו"ת משיבת נפש ח"ב סימן רמז, הובא בשו"ת בצל החכמה ח"ב סימן טז, חו"ע פסח עמוד יא.

22 כפי שפסק השו"ע א"ח סימן שלו ס"י שמותר להריח בהדס מחובר.

23 הליכות שלמה, תפילה, כ"ג, הערה 121. שו"ת תשובות והנהגות חלק א' (סימן קצא ד"ה ומה). שו"ת יחז"ל ח"א, סימן ב', והאדמו"ר היה מהדר לברכה בשבת כדי להשלים למאה ברכות.

24 כה"ח שם סק"ד, שו"ת ישכיל עבדי ח"ח עמוד קפו, אול"צ ח"ג פ"ו תשובה ה' לפי שבברכה זו מברך ניצוצות הקדושה

מהצומח ויש בכך איסור בורר, ושונה מתפילה שהוא צורך אוכל לאתרו, וכוונתם שלפי הקבלה לכל דבר יש תיקון וזמן

מסוים, וברכת האילנות אין זמנה בשבת.

25 חו"ע פסח עמוד כג.

השנייה והשלישית, יש אומרים שהפסיד את הברכה ואינו יכול לברך שוב בראיה שניה²⁶. ולמעשה, הכרעת האחרונים שבדיעבד יכול לברך גם בראיה שנייה ושלישית, וכן המנהג²⁷. ואף על גב שבשאר 'ברכות הראיה' (כגון שעשה לי נס וברכת ימים ונהרות) אם ראה ולא בירך במשך ראייתו הראשונה, אינו יכול לחזור ולברך שוב תוך שלושים יום²⁸, מכל מקום בברכת האילנות הדין שונה, כיון שהיא ברכה המוגבלת לזמן, וישנה התפעלות מהתחדשות הבריה גם בפעם השניה והשלישית.

לכתחילה ראוי שלא להיכנס לסלע המחלוקת, יקדים ויברך מיד בראש חודש, ואם אין בדעתו לברך עתה לא יתבונן בבלבול הפרחים.

האם אפשר לברך ברכת האילנות על אילן אחד בודד, או שיש עניין בכמה אילנות או בכמה סוגים שונים?

נחלקו הפוסקים אם צריך לברך ברכת האילנות דווקא על שתי אילנות ומעלה, או שאפשר לברך גם על אילן אחד, יש שכתבו שמברכים רק על שתי אילנות ומעלה, ואם אין שתי אילנות לא

יברך בשם ומלכות. לשיטה זו, אין צורך שהיה שתי אילנות משני סוגים שונים, ואפשר לברך לכתחילה גם על שתי אילנות ממין אחד²⁹, ויש חולקים ומתירים לכתחילה לברך גם על אילן אחד³⁰.

על פי רבותינו המקובלים ראוי להדר ולברך ברכת האילנות על פרדסים או מקומות עם אילנות רבים, כדי להעלות על ידי ברכתו ניצוצי קדושה מכל מה שיש שם³¹. וכן טוב לברך ברכה זו על עצים הגדלים מחוץ לעיר³².

האם מברכים ברכת האילנות על אילנות שנשרו מהם כל הפרחים?

יש שכתבו שהברכה היא על לבלוב הפרחים, ויש לברך בעודן פרחים והיינו שיש בראשם כעין שושנה, אבל אם נשרו הפרחים והחל שלב גידול הפרי אין לברך, וכן מנהג בני ספרד. ומכל מקום אם בחלק מן העץ יש פירות ובחלקו יש עדיין פרחים יכול לברך. וכן אם התחיל הפרי לבצבץ ועדיין לא נפל הפרח גם כן ניתן עדיין לברך, שכל שיש באילן פרחים נקרא אילנות מלבלבים³³, ויש חולקים שאפשר לברך גם לאחר נפילת כל

מנהגי חודש ניסן

אין אומרים 'תחנון' בכל חודש ניסן, כמו כן, בשבת במנחה אין אומרים 'צדקתך צדק'⁴⁰. טעם הדבר, כיון שימי חודש ניסן הם ימי שמחה לישראל, לפי שבאחד בניסן הוקם המשכן ושנים עשר נשיאים הקריבו את קורבנם לתנועת המזבח במשך שנים עשר יום, יום אחד לכל שבט ושבט וכל אחד היה עושה יום טוב ביומו, ולמחרת שהוא יום י"ג בניסן היה אסור חג שלהם, ויום י"ד בניסן הוא ערב פסח, ולאחר מכן שבעת ימי הפסח, ויום כ"ב הוא אסור חג של פסח, וכיון שרוב החודש עד סוף החודש שלא לומר בו תחנון⁴¹.

מנהג בני ספרד שלא לומר בכל ימי ניסן בתפילת שחרית מזמור "יענך ה' ביום צרה", ומזמור "תפילה לדוד הטה ה' אונך", לפי שמוזכר בהם יום צרה, ואין להזכיר צרה ביום שלא אומרים תחנון שהם ימי שמחה⁴², וכן 'אל ארך אפים' לפני קריאת התורה, שיש בו אמירת חטאנו והרי הוא כוידוי⁴³.

אך מנהג בני אשכנז אינו כן אלא אומרים מזמור "יענך ה' ביום צרה" 'אל ארך אפים', גם בימים שלא אומרים בהם תחנון ובחודש ניסן, מלבד בר"ח, חנוכה, פורים, ערב פסח, ערב יו"כ ותשעה באב⁴⁴.

המחמירים, לפי שאינו מביא לידי בכי וצער, אלא התעלות והתקרבות לבורא ותוספת יראת שמים⁵⁸.

נתינת 'קמחא דפסחא' בחודש ניסן חובה או רשות?

מנהג קדום ועתיק יומין לחלק לעניים בחודש ניסן קמח עבור אפיית מצות כדי לסייע בידם בהוצאות החג המרובות. וכיום נוהגים לקיים מנהג זה בכסף הניתן לאגודות המתעסקות בחלוקת מוצרי מזון לנוזקים⁵⁹. שיעור הנתינה הוא כל אחד לפי ערכו ויכולותיו⁶⁰. פוסקים רבים נתנו למנהג זה תוקף של הלכה, לכן מנהג זה הוא חיוב על כל אדם, ואינו חומרה או חסידות בלבד, ואין להשתמש מלתת לעניים ולשמחם⁶¹.

ממתי אסור לאכול מצה קודם הפסח?

יש נוהגים שלא לאכול מצה מיום ראש חודש ניסן עד ליל הסדר⁶². אבל מעיקר הדין האיסור לאכול מצה נאמר רק על יום י"ד ניסן⁶³.

האם מותר להתענות בחודש ניסן, ומה הדין חתן וכלה שמתחתנים בחודש ניסן (לנוהגים להתענות ביום חופתם)?

אין מתענים תענית ציבור בחודש ניסן. לגבי תענית יחיד - מנהג בני ספרד שמתענים⁴⁵, ולכן הנוהג להתענות ביום הארצייתי של אביו או אמו, מותר לו להתענות אם חל בימי ניסן. אך מנהג בני אשכנז שאף בתענית יחיד לא מתענים, למעט תענית חלום או בכורות בערב פסח. גם הנוהגים להתענות כל ערב ר"ח, לא יתענו בערב ר"ח אייר. ואין צריך לומר שאין גוזרין תענית על הציבור בכל ימי חודש ניסן⁴⁶. מלבד חתן וכלה ביום חופתם (לנוהגים לצום⁴⁷), שהם מתענים אפילו בר"ח ניסן, אף שבסתר ר"ח לא מתענים⁴⁸.

מי שנפטר בחודש ניסן האם מותר להספידו?

אין מספידים בכל ימי חודש ניסן, אולם אם הנפטר תלמיד חכם מותר להספידו בפניו קודם הקבורה⁴⁹, גם בזמן הזה מותר לערוך הספד על

26 מחצית השקל סימן רכו, ועוד.

27 משנ"ב סימן רכו סק"ה שעה"צ סק"ג, חזו"ע פסח עמוד כד.

28 ומכל מקום יכול לברך כל משך שחווה שם, שזה בכלל ראייה ראשונה, עיין עוד בה"ל סימן ריח ד"ה במקום הזה.

29 תהי"ד עבודת הקודש, מורה באצבע, אות קצח כתב שהמדיקקים נוהגים כן, אך הפתח הדביר, הכה"ח סימן רכו סק"ב, האול"ח ח"ג עמוד סו, והחזו"ע פסח עמוד יג-יד הכריעו שצריך ב' אילנות לעיכובא.

30 קצות השולחן סי' סוף סק"י, והגר"מ פינשטיין בשו"ת רבבות אפרים ח"ח סימן עז, שו"ת בצל החכמה חט"ו סימן לו, שו"ת תשובות והנהגות ח"א סימן קצא, חזו"ע ברכות עמוד תנח הערה א. (חזו"ע ברכות נכתב כ-4 שנים אחר חזו"ע פסח, ומשנה אחרונה עיקר, כן ביאר בדעתו הילקוט יוסף החודש פסח כרך א' מהדורת תשע"ה עמוד קלז).

31 כה"ח שם.

32 שם סק"ג, בוה"ק פרשת בלק ע"ב ק"ו מבואר שיש נשמות בעולם בעליהן שלא הגיעו לתיקונם, ומשוטטים בעולם הזה ויש להם צער גדול מאוד וצריכים לתקנם, והם משוטטים יותר בשדות ופרדסים, ולכן מי שבאפשרותו לברך שם תבוא עליו ברכת טוב.

33 שו"ע סימן רכו ס"א, אול"ח ח"ג עמוד ע', חזו"ע פסח עמוד כו.

34 משנ"ב שם סק"ד בשם האחרונים, אלא שכתב שם אחר ראה את האילן ולא בירך בראיה ראשונה, אף שפוסקים שאפשר לברך בראיה שניה ושלישית, במקום כזה דיש תרתי לריעותא שכבר נשרו הפרחים, וגם ראה פעם אחת ולא בירך, לא יברך על שוב.

35 אליה רבה ומה"ש שם.

36 ברכי יוסף סימן רכו סק"ב.

37 כה"ח שם סק"א, וכתב שם שאחרי חודש ניסן יברך בלי שם ומלכות.

38 אליה רבה רכו סק"א, מה"ש שם, משנ"ב שם סק"א, חזו"ע פסח עמוד כה.

39 מ"ש שם סק"א, שו"ת מנחת יצחק, ח"י ס"ו, חזו"ע פסח עמוד כה.

40 שו"ע סימן תכט סעיף ב.

41 בירך יוסף שם, משנ"ב שם סק"ו, כה"ח ח"ב סק"א. טעם נוסף, שבני בית המקדש השלישי יהיה בידו שמים ביום טוב ראשון של פסח, וכיון שאין מערבים שומה בשמחה לכן שמחת תנועת המזבח נדחית לאחר הפסח שבעה ימים, וזה יוצא עד כלות חודש ניסן, לפיכך אין אומרים תחנון ונפילת אפיים כל חודש ניסן. מעשה רוקח על המשניות תחילת מסכת פסחים, הובא בכה"ח שם, ובחזו"ע עמוד ב'.

42 פ"ח סי' קלא ס"א, נה"ג, כה"ח סימן קלא סק"ל לו ובסימן תכט סק"מ, בא"ח ש"א פרשת כ"ז תשא סי"ו, חזו"ע פסח

עמוד ח'.

43 כה"ח סימן קל סק"ד בשם הכנסת הגדולה.

44 רמ"א סימן קלא ס"א, ותכט ס"ב.

45 שו"ע סימן תכט ס"ב.

46 רמ"א שם, משנ"ב סק"ב ט"ו.

47 עיין בזה בחזו"ע פסח עמוד ז', וברכות עמוד ג'.

48 משנ"ב שם, סימן תקנע ס"א ברמ"א, משנ"ב שם סק"ב ח-ט, שעה"צ סק"ד.

49 שו"ע שם, וביו"ד סימן תא ס"ח, הגר"ז ס"ח, כה"ח סק"ל ג, וסימן תכ סק"א.

50 כה"ח שם, חזו"ע אבילות א' עמוד רפת. ויש חולקים ב"ח ובחול המועד כיון דמדינת אסורים בהספד. שעה"צ סימן תכ סק"א, משנ"ב סימן תקמו סק"י א. אך בימי ניסן מקלים בזה. שעה"צ סימן תכ סק"א.

51 ילקו"ח הלכות אבילות במהדורות תשס"ד סימן יא סעיף ה עמוד רסט.

52 משנ"ב סימן תקמו סק"ב.

53 שו"ע סימן תכ ס"ב לגבי ר"ח וכ"ש לימי ניסן, וביו"ד סימן תא ס"ו במועד, והיינו אם עונים כולם כאחת, אבל אם אחד מדבר וכולם עונים אחריו אסור, בית יוסף בשם תשובת הגאונים.

54 שו"ע שם, ולא כאחת הפורקים שדעת השו"ע שם שאומרים צידוק הדין, פשט המנהג שאין אומרים. שולחן גבוה שם סק"ט, חזו"ע אבילות א' עמוד צא, אול"ח ח"ד עמוד רלו, ואם נהגו לאומרו ימשיכו במנהגם. (כה"ח תכט סק"ל ג).

55 אבל לא בר"ח וחול המועד, משנ"ב סימן תכ סק"ד, שעה"צ סק"ב, ובחזו"ע אבילות שם כתב להתיר תמיד.

56 קו הישר פרק י. גשר החיים פרק כט אות ו'.

57 גשר החיים פרק כט אות ו'. נתיב עם אר"ח סימן רכד, חזו"ע תנוכה עמוד יב, וכתב שם להחיר רק לצורך השכבה ותחינה של יארגיטי, ולא כאחת הפורקים שדעת השו"ע שם שאומרים צידוק הדין, פשט המנהג שאין אומרים. שולחן גבוה שם סק"ט, חזו"ע אבילות א' עמוד צא, אול"ח ח"ד עמוד רלו, ואם נהגו לאומרו ימשיכו במנהגם. (כה"ח תכט סק"ל ג).

58 שו"ת דברי יהושע ח"ב סימן פ, בא"ח ש"א פרשת וישב סעיף כב.

59 רמ"א תכט ס"א, ומשנ"ב שם.

60 כה"ח שם סק"ט.

61 משנ"ב שם סק"ו.

62 משנ"ב סימן תעא סק"ב.

63 רמ"א סימן תעא סעיף ב.